

ç e v i r i

İktisadi Kalkınma Sorununun Uluslararası Boyutları*

Ragnar Nurkse [Çeviri: M. Kemal Aydın**]

‘Bir ülke fakir olduğu için fakirdir’. Basitmiş gibi görünüyor olmakla birlikte, bu önerme iktisaden geri kalmış bölgelerin sermaye oluşumu / birikimi temelinde yaşadığı sorunun ekonominin hem arz hem de talep cephesini hırpalamasından kaynaklanan bir kısır döngüyü ifade etmektedir. Bu makalede, her iki cephede karşılaşılan güçlüklerin uluslararası boyutları tartışılacaktır. Amacımız kapsamlı bir değerlendirme yapmak değildir; sadece birkaç noktaya temas edeceğiz.

I.

Yatırım iştahının sınırını piyasanın büyüklüğü çizmektedir. Aslında bu yaklaşım, *Allyn Young*¹ tarafından *Adam Smith*’in meşhur tezi yeniden yorumlanarak ortaya konmuştur. Piyasanın büyüklüğünü belirleyen

* Nurkse, R. (1952), “Some International Aspects of the Problem of Economic Development”, **The American Economic Review**, May 1952 (42) 2: 571-583.

** Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

nedir? Ne para talebidir, ne sadece nüfus, ne de fiziki alan... *Adam Smith*'in altını çizerek sıraladığı ulaşım imkânları önemlidir. Ulaştırma maliyetlerinin düşmesi, hem coğrafi hem de iktisadi anlamda piyasayı büyötmektedir. Üretim maliyetlerinde meydana gelen azalmalar da benzer bir etki ortaya koymaktadır. Bu nedenledir ki piyasanın büyüklüğü genel verimlilik düzeyi tarafından belirlenmektedir. Satınalma kapasitesi ile üretme kapasitesi aynı şeydir. Öte yandan verimlilik düzeyi [tamamen olmasa da büyük ölçüde] üretimde kullanılan sermayeye bağlıdır. Ne var ki, piyasanın küçük olması sermaye kullanımını engelleyici işlev görmektedir.

Bu kısır döngüden çıkmak mümkün mü? Piyasa nasıl genişletilebilir? Deflasyonist açığın olmadığı bir az gelişmiş ekonomide *Say Yasası* geçerli olabilir. Bununla birlikte yeni kurulmuş bir endüstri kendi talebini yaratamayabilir. İhtiyaçlar çok sayıda olduğu için, yeni endüstride çalışan insanlar gelirlerinin tamamını kendi ürettikleri mallara harcamak istemeyecektir.² Varsayalım ki yeni kurulan endüstri ayakkabı endüstrisidir. Ekonominin diğer alanlarında verimlilik düzeyi ve [buna bağlı olarak] satınalma gücü değişmemiş ise, muhtemelen yeni üretilen ayakkabılara yeterli talep olmayacaktır. Beslenme, giyinme ve barınma imkânları yeterli değil ise, diğer sektörlerde çalışan insanlar her yıl bir çift ayakkabı almak için diğer şeylerden vazgeçmeyecektir. Bir başka ifade ile insanlar bu temel ihtiyaçların tamamını gidermek zordur. Şayet insanlar her yıl bir çift yeni ayakkabı karşılığında bazı malların tüketiminden vazgeçme eğiliminde ise, bu mallar, kendi tüketim dengesini kurmaya çalışan ayakkabı işçileri için uygun olmalıdır. Aksi takdirde yeni endüstri, muhtemelen çökecektir.

Sermaye teçhizatının işleyişinde ortaya çıkan kesintiler [temel sebep olmamakla birlikte], bu sonuç üzerinde etkili olmaktadır. Esasen sıkıntı, düşük reel gelir düzeylerinde talebin esnek olmamasından kaynaklanmaktadır. Satınalma gücü yetersizliği, herhangi bir endüstriye yatırım yapma arzusunu törpülemektedir.

Bununla birlikte geniş bir yelpazede farklı endüstrilere az ya da çok uyumlu yatırımlar yapılır ise bu sıkıntı giderilebilir. Böyle bir durumda bir bütün olarak piyasa genişleyeceği için çöküş önlenecektir. Birbirini tamamlayan tesislerde hem daha fazla hem de daha iyi üretim araçlarını kullanarak çalışan insanlar birbirine müşteri olacaktır. Kitle tüketimine hizmet eden endüstrilerin önemli bir bölümü, karşılıklı piyasa oluşturma ve destekleme anlamına tamamlayıcıdır. Hiç kuşkusuz bu tamamlayıcılık hali, insan ihtiyaçlarının çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Sonuç itibariyle ‘dengeli büyüme’ olgusunu belirleyen ‘dengeli beslenme’ için ihtiyaç duyulan mallardır.

Denge kavramı *Say Yasası*’na içkindir. *Mill*’in bu yasayı nasıl formüle ettiğine bakalım: ‘Üretimde meydana gelen her artış, hesap hatası yapılmaksızın, özel çıkarların belirlediği oranlara uygun olarak dağıtılmış ise, kendi talebini yaratır, daha doğrusu oluşturur’.³ Bu yaklaşım, dengeli büyümeye gönderme yapmaktadır. Sadece ayakkabı üretiminde meydana gelen bir artış kendi talebini yaratmaz. Bununla birlikte üretimin, bütün tüketim malları düzeyinde ve tüketici tercihlerine karşılık gelecek biçimde dengeli artması kendi talebini yaratır.

Dengeli büyüme nasıl sağlanabilir? Teknik süreçlerde meydana gelen aksamalardan kaynaklı ciddi sıkıntılar olmakla birlikte, fiyat teşvikleri kademeli olarak büyümeyi mümkün kılacaktır. Ne var ki nüfus baskısının olması halinde yavaş büyüme yeterli olmayacaktır. Batı’da kapitalizmin gelişim sürecine bakarak, Schumpeter şöyle bir değerlendirme yapıyor: Hızlı büyüme, sınaî gelişme hamlesine katkı veren yaratıcı müteşebbislerin gayretleri ile başarılmıştır. Yenilikler belli endüstrilerde ortaya çıkmış olabilir; fakat bu yeniliklerin ortaya koyduğu parasal etkiler ve diğer koşullar, başka endüstrilerde yeni bir yatırım dalgasını harekete geçirmiştir. Piyasanın büyüklüğü dikkate alındığında belli bir endüstriye yapılacak büyükçe bir yatırım büyümeyi teşvik edici olmayabilir; fakat bu şekilde cepheden gerçekleştirilen bir saldırının nasıl başarılı sonuçlar verdiğini anlamak kolaydır.

Diğer toplumlar, arzu edilen bu etkiyi yaratabilmek için, en azından başlangıçta belli ölçüde hükümetin yönlendirmesine ihtiyaç duyabilir. Dengeli büyümenin merkezi planlama ile ya da özel girişimciler tarafından gerçekleştirilmesi, esasen bir yöntem sorunudur. Hangi yöntem benimsenirse benimsensin, amaçlanan çözümün doğası aynı olabilir; nitekim her iki durumda da, *Mill*'in dikkat çektiği 'hesap hataları'ndan kaçınmak zor görünmektedir.

II.

Bu genel değerlendirmeler, her şeyden önce uluslararası yatırım sorununa uyarlanabilir. Neden özel dış yatırımlar, az gelişmiş bölgelerde iç piyasaya dönük üretim yapan endüstrilerden uzaklaşıp gelişmiş sanayi merkezlerinde ihracata dönük üretim yapan endüstrilere yönelmiştir? Gerçekler, 19ncü yüzyılda yapılan dış yatırımların tamamının 'sömürge' tipi yatırımlar [kredi veren ülkelere ihracatı amaçlayan madencilik ve tarım yatırımları] olmadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte geri kalmış bölgelere yapılan özel yatırımların bu tip yatırımlar olduğu ileri sürülmektedir. Amerikan yatırımları kesin olarak bu kalıba uymaktadır. Az gelişmiş ülkelere yapılan Amerikan yatırımları, çoğunlukla petrol, madencilik ve tarım gibi ihracata dönük üretim öngören endüstrileri tercih etmektedir. Buna mukabil Kanada ve Batı Avrupa gibi gelişmiş ülkelere yapılan Amerikan yatırımları, büyük ölçüde yerel tüketime dönük üretim yapana imalat endüstrilerine büyük bir ilgi göstermektedir.⁴

Tarihsel olarak bakıldığında özel sermayenin, ülkenin iç piyasasına dönük ise az gelişmiş bir ülkeye yatırım yapma konusunda pek istekli olmadığı; buna mukabil sanayileşmiş ülke piyasalarına ihracatı hedefliyor ise az gelişmiş bir ülkede yatırım yapmayı arzuladığı görülmektedir. Bu, kasıtlı bir tercih ya da bir komplo değildir; iktisadi olarak açıklanabilir bir şeydir: bir taraftan az gelişmiş ülkelerdeki tüketicilerin yoksulluğu, diğer taraftan sanayileşmiş bölgelerin birincil

ürün [hammadde] ihtiyaçlarının artıyor olması... Doğaldır ki, bu koşullar altında söz konusu yatırımlar, sanayileşmiş ülkelerin ileri karakollarını oluşturmaktadır.

Düşük gelirli [azgelişmiş] bir ülkenin iç piyasasına dönük yatırım yapmayı özendiren unsurların zayıflığından, yabancı sermayenin yanı sıra yerli sermaye de etkilenebilmektedir. Nitekim bu zayıflık, azgelişmiş ülkelerin yurtiçi tasarruflarının verimsiz kullanıldığı [yastık altına konduğu, ihraç edildiği ya da gayrimenkule yatırıldığı] şeklinde oluşmuş bulunan yaygın kanaati anlamamızı da [bir dereceye kadar] mümkün kılabilir.

Uluslararası özel yatırımlar, tıpkı yurtiçi özel yatırımlar gibi piyasa talebi tarafından belirlenir. Piyasa talebi ile özel yatırımlar arasındaki ilişki, eskiden beri bildiğimiz hızlandırıcı mekanizmasında görülmektedir. Bu ilişki [farklı biçimlerde olmakla birlikte] gerek zaman gerekse de mekân boyutunda geçerlidir. Malum, faktör oranları ve sermaye hareketlerine ilişkin geleneksel teori şöyle kurgulanmıştır: İşgücü ve toprak faktörlerine göre sermaye faktörünün kıt olduğu ülkelerde marjinal verimlilik ve dolayısıyla sermayenin getirisi yüksektir. Bu nedendir ki [dışsal engeller yoksa] sermaye faktörü nispi olarak bol olduğu ülkelere doğru hareket edecektir. Bu nedensellik ilişkisi, sermaye yoksulu bölgelerde sermayenin potansiyel olarak yüksek olan getirisi, eşzamanlı olarak tamamlayıcı endüstrilere yapılan yatırımlar [ya da farklı kanallardan verimliliğin yükselmesine katkı yapan altyapı yatırımları] aracılığıyla fark edilir ise geçerli olacaktır. Üretimin dengeli bir biçimde artması, piyasayı genişleterek, her bir firma ya da endüstri için dışsal faydalar yaratacaktır. Diğer muhtemel sebeplerin yanı sıra bu dışsal faydalardan ötürü, sermayenin özel marjinal verimliliği ile toplumsal marjinal verimliliği arasında tutarsızlıklar ortaya çıkacaktır. Politik olanlar dâhil diğer risk unsurları paranteze alınsa bile, işadamlarını harekete geçiren bu saiklerin, otomatik olarak zengin ülkelere fon akı-

şını teşvik edeceğine ilişkin bir güvence söz konusu değildir. Sermayenin marjinal verimliliği, sermaye yoksulu ülkelerde [sermaye zenginliği ülkelere göre] gerçekten yüksek olabilir; fakat özel birtakım koşullar bunun tersini de ortaya koyabilir.

Dengeli büyüme yaklaşımı uluslararası yatırımlara geniş bir alan bırakırken, diğer taraftan da doğrudan özel yatırımların rolünün sınırlarını çizmektedir. Bir dış yatırımcı, çok istekli olsa bile, az gelişmiş bir ekonomiye içkin olan birtakım eksikliklerin [düşük verimlilik, reel satınalma gücü eksikliği, yetersiz yatırım teşvikleri] yarattığı çıkmazdan kurtulmayı mümkün kılacak güce sahip olamayabilir. Oysaki özel yabancı yatırımların en canlı olduğu dönemlerde bile, hükümetlerin dış kredi kullanarak yaptığı yatırımlar, uluslararası yatırımlar içinde önemli bir paya sahiptir. Hükümetlere verilen borçlar, 1914 yılı itibarıyla Britanya'nın toplam denizaşırı yatırımlarının yüzde 30'unu [demiryolu tahvillerinin yüzde 40'ını ve kamu hizmetlerinin yüzde 5'ini] teşkil etmektedir.⁵ Açıktır ki böyle bir durumda, borç veren ülkelere [madencilik ve tarım işletmeleri gibi] sömürge tipi yatırımlar yapmak için fazla bir kaynak kalmayacaktır.

Hükümetler tarafından dış kaynak kullanılarak gerçekleştirilen yatırımlar, piyasa talebinin cari durumu ile çok fazla ilintili olmadığı için 'otonom'dur. Buna mukabil özel doğrudan yatırımlar, piyasa talebi tarafından uyarıldığı için 'uyarılmış' yatırımlar olarak düşünülmelidir. Otonom yatırımlar ile uyarılmış yatırımlar arasındaki bu farklılık, belli ölçüde uluslararası yatırımlara da uygulanabilir.

Özel uluslararası yatırımları cazip kılan piyasalardır. Nitekim geçmişteki büyük piyasalar, yoksul ülkelerin sanayileşmiş ülkelere ihracatı hedefleyen piyasalardır. Yatırımı uyaran unsur, yatırım yapan ülkenin kendi iç talebidir. Madencilik alanına ihracata dönük olarak yapılan yabancı yatırımlar küçümsenmemelidir. Çünkü bu tür yatırımlar, yatırımın yapıldığı ülkeye, gerek doğrudan gerek dolaylı birtakım faydalar sağlamaktadır. Neden bu tip yatırımlar bile günümüzde çok az-

dır? Siyasi engeller paranteze alınır ise bu sorunun cevabı muhtemelen şöyle olabilir: Hammadde ihraç edilen piyasalarda meydana gelen genişleme, [olağanüstü nüfus ve verimlilik artışının bir sonucu olarak] 19ncu yüzyılda Batı Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerinde meydana gelen genişlemenin altında kalmıştır. Bir başka etken, uluslararası işbölümünün bir gereği olarak, Britanya'nın kendi tarımını feda etmiş olmasıdır. Diğer taraftan son yıllarda gerçekleştirilen sentetik maddeler üretimi, bazı temel hammaddelere yönelik talebi olumsuz yönde etkilemektedir. Hammadde piyasalarında şu an yaşanan genişleme / patlama, sürdürülebilir olmayan özel koşulların bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Oysaki bir patlamadan ziyade, azgelişmiş ülkelerde ihracata dönük hammadde üretimini teşvik eden bir talep genişlemesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Kalkınma sürecinde özel dış yatırımlara bel bağlamak, iki çift düş kırıklığı ile sonuçlanacaktır: [a] Özel yabancı sermayenin düşük gelirli ülkelerin iç pazarını genişletmeye dönük faaliyetler yürütmesini teşvik edecek koşullar ya hiç yoktur, ya da son derece sınırlıdır. [b] İhracata dönük hammadde arzını genişletmek için gelen özel yabancı sermaye sürekli ve istenilen büyüklükte olmayacaktır. Öte yandan bu analiz, uyarılmış yatırımlar için geçerlidir; yani bu düş kırıklıkları uluslararası otonom yatırımlar söz konusu olduğunda geçerliliğini yitirmektedir.

III.

Azgelişmiş bir ülkenin 'dengeli büyüme' ve 'ürün çeşitlendirme' temelinde bir irade ortaya koyması, genellikle hoş karşılanmaz. Bu, mukayeseli üstünlük ilkesinden uzaklaşma girişimi değil midir? Neden bu ülke, uluslararası işbölümü kurallarına uygun olarak, hammadde ihraç etmeyi ve dengeli beslenme için ihtiyaç duyduğu malları ithal etmeyi amaçlayan bir politika izlemez? Denge kavramı küresel ölçekte de geçerli olduğu için... Sanayileşmiş ülkelerin talebi 19ncu yüzyılda olduğu gibi sürekli artmadığı takdirde, ihracata dönük hammadde üretimi-

nin genişlemesi, olumsuz fiyat koşulları ile karşı karşıya kalacaktır. Talebin esneklikten yoksun ya da durağan olmasına rağmen ihracatı sürdürmek, umut verici bir gelişme seçeneği olmayacaktır. Ham gıda maddeleri için talebin fiyat esnekliğinin 1'den küçük olduğunu varsaymak makul ise, yukarıda belirtilen koşullar altında, az gelişmiş ülkelerin büyümesinin ağırlıklı olarak iç piyasaya dönük üretim artışı temelinde gerçekleşmesi gerektiğini söylemek de makuldür.

Dengeli kalkınma arzusunu izah eden ve bu arzuyu meşrulaştırıcı gerekçeler sunan bu değerlendirmeler, otarşi [kendi kendine yeterlilik] durumuna gönderme yapmamaktadır. Verimlilik artışı ile birlikte iç piyasa genişlerken ihracatın ve ithalatın bileşimi değişecektir; dış ticaret hacmi, bırakın daralmayı, muhtemelen genişleyecektir. Kaldı ki dış ticaret hacmi değişmese bile, bu durum yurtiçi piyasanın dengeli büyümesine zarar vermeyecektir. Örnek olarak Venezüella'yı alalım. İhracatının yüzde 90'ı petrol ürünleri olan bu ülkede işgücünün sadece yüzde 2'si petrol sektöründe istihdam edilmektedir; toplumun önemli bir bölümü geçimini tarımdan sağlamaktadır. Petrol ihracatı ve ithalatı değişmez iken, sermaye kullanımı ve artan verimlilik yerel ekonomiyi büyütmüş ve bunun bir yansıması olarak daha önce sadece tarım yapan insanlar şimdi giyecek, ayakkabı, konut, mobilya ve gıda maddeleri üretmeye başlamış ise, kazananlar bu insanlar olacaktır [üstelik bu kazanç başka ülkelerde yaşayan insanlara zarar vermeksizin elde edilen bir kazançtır]. Kuşkusuz bu esnada dış ticaret hacminin ulusal gelire oranı düşecektir. Bununla birlikte bu oran, çok sayıda çevre ülkesinde olduğu gibi, geçmişteki yoksulluğun bir tezahürü olarak aşırı derecede yüksek olamaz mı? Refah kriteri olarak dünyanın toplam geliri, uluslararası ticaret hacminden çok daha önemlidir.

Uluslararası ticaretin 19ncü yüzyıl dünya ekonomisinde oynadığı önemli rol, bir çevrenin ve bunun ötesinde bir boşluğun varlığından kaynaklanmaktadır. 19ncü yüzyılın ticaret modeli, sadece kaynakların optimum dağılımı için bir araç değildir; ayrıca *Robertson*'ın vurgula-

dığı gibi ‘her şeyin ötesinde büyümenin motorudur’.⁶ Bir başka ifade ile söz konusu ticaret modeli, sanayileşmiş bölgelerden başlayarak diğer bölgelere yayılan bir büyüme imkânı sunmaktadır. 19ncü yüzyılın ticaret modeli öyle kanıksanmıştır ki, ABD’nin iktisadi kalkınmasının farklı olduğu pek hatırlanmaz.

Mamafih sanayileşmenin yaygınlaşması ile birlikte şunu fak etmiş bulunuyoruz: Uluslararası ticaretin önemli bir bölümü [iktisaden geri kalmış bölgelerin dışında] ağırlıklı olarak sanayileşmiş ülkeler arasında cereyan etmiştir. Dengeli büyüme, uluslararası ticaretin gelişeceği iyi bir zemin oluşturmanın yanı sıra, çevredeki boşluğu doldurmayı da mümkün kılacaktır.

IV.

Şimdi sermaye birikimi sorununun arz cephesine geçelim. Bu cephe-
deki döngüsel ilişki, düşük gelir düzeyinden düşük tasarruf kapasite-
sine, buradan da sermaye eksikliğine ve düşük verimliliğe doğru yü-
rümektedir. Bu bağlamda teşekkül etmiş bulunan ortak kanaat şöyle-
dir: Azgelişmiş ekonomilerin başlangıçtaki gelir düzeyi, kayda değer
ölçülerde bir tasarruf yapmaya izin vermeyecek kadar düşüktür. Bu
nedenledir ki yurtiçi tasarruf kapasitesi, verimlilik ve reel gelir düze-
yinde meydana gelecek ilk artışa bağlıdır. Bu ilk artışı sağlamak ve
kısır döngüyü kırmak için de [yabancı yatırım gibi] dış yardımlara
ihtiyaç duyulmaktadır.

Yurtiçi tasarruf kapasitesini reel gelirin sadece mutlak düzeyinin
değil aynı zamanda nispi düzeyinin de belirlediği dikkate alınır ise,
bu teorinin biraz çürük olduğu anlaşılmaktadır. En yoksul ülkelerin
bile mutlak gelir düzeyi yükselmiş olmasına rağmen, tasarruf yap-
manın daha kolay hale gediği söylenemez. Bilakis, gelişmiş ülkelerin
nispi gelir düzeyine göre bu ülkelerin nispi gelir düzeyinde bir azal-
ma meydana geldiği için, tasarruf yapmak daha zorlaşmış olabilir. Bu
hipotez makul ve kayda değer görünüyor. Farklı ülkelerin gelir dü-

zeyleri arasında derinleşen uçurum, yoksul ülkelerin genel tüketim eğilimini artırıcı, tasarruf eğilimini düşürücü ve ödemeler dengesini bozucu etkiler ortaya koyabilir.

J. S. *Duesenberry*'nin yeni kitabında [Income, Saving and the Theory of Customer Behavior] vurguladığı gibi, bireysel tüketim fonksiyonlarının bağımsız olmaktan çok karşılıklı ilişki içinde olduğunu ileri süren hipotez, şaşırtıcı gibi görünen bazı olguları açıklamaya yardım etmektedir. Tüketici tercihlerinin karşılıklı bağımlılığı, bilhassa, tüketim ve tasarruf arasındaki seçimi etkileyebilir. ABD'de yaşayan ailelerin yüzde 75'lik bölümü neden hiç tasarruf yapmamaktadır? Bunun sebebi, söz konusu ailelerin tasarruf yapamayacak kadar yoksul olmaları ya da tasarruf yapmak istememeleri değildir; bu ailelerin, daha fazla tüketim yapmayı özendiren bir çevrede yaşıyor olmalarıdır [ilgili kaynağa bkz. s.39]. Şöyle de söylenebilir: Temel sebep, nüfusun yüzde 25'ini oluşturan zenginlerin tüketim kalıplarının şekillendirdiği 'gösteriş tüketimi'dir [ilgili kaynağa bkz. s.27]. Üstün mallar [gelir arttıkça tüketimi artan mallar] ya da harcama kalıpları ile temas kurduğunda, gerginleşen bireyin tüketim eğilimi artar.

Kanaatim odur ki insan davranışını şekillendiren bu etkiler, belli ölçüde, uluslararası ilişkiler söz konusu olduğunda da geçerlidir. Farklı ülkelerin tüketim fonksiyonları, benzer şekilde, karşılıklı ilişki içindedir. Yüksek tüketim kalıplarının öğrenilmesi, toplumun hayal dünyasını genişletir ve yeni talepler yaratır.

Bu etkinin en iyi örneği, günümüzün Amerikan tüketim kalıplarını taklit etme eğiliminin yaygınlaşmasıdır. Amerikan hayat standardına dünya genelinde itibar edilmektedir. Bilindiği gibi yüksek tüketim alışkanlıklarını benimsemek, gelişmiş üretim yöntemlerini benimsemekten daha kolaydır. Aslında Amerikan üretim yöntemleri de, yaygın bir biçimde taklit edilmektedir. Fakat bunun için belli ölçüde yatırılabilir fona ihtiyaç duyulmaktadır. Amerikan tüketim kalıplarını taklit etme günahı ise, yatırılabilir fonların miktarını sınırlamaktadır.

Gelişmiş ülkelerin tüketim standartlarının ortaya koyduğu cazibenin yoğunluğu şu iki unsurdan kaynaklanmaktadır. Birinci unsur reel gelir ve tüketim düzeyleri arasındaki açıkların büyüklüğüdür. İkinci unsur ise insanların hangi ölçüde bu durumun bilincinde olduğudur. Yoksul ülkeler geride bıraktığımız yüzyıl içinde kişi başına düşen gelir düzeyini yükseltmiş olmalarına rağmen, söz konusu açıklar büyüme eğiliminde olmuştur. Geline nokta itibarıyla durum şöyledir: Yoksul nüfusun üçte ikilik bölümü, dünya genelinde yaratılan gelirin altıda birinden daha azını almaktadır. Buna mukabil dünya gelirinin üçte ikilik bölümü, gelişmiş ülkelerde ikamet eden nüfusun beşte birinden daha azına gitmektedir. Bunun bir yansıması olarak, ikinci grubun kişi başına milli geliri birinci grubun kişi başına milli gelirinden 17 kat daha fazladır.⁷ Bu verilerin dayandığı hesaplamalar, son derece yüzeysel olmakla birlikte, yanıltıcı değildir. Kuşkusuz bu hesaplamalar [gelişmiş ülkelerin bir kazanımı olarak], gönüllü boş zaman olgusunu dikkate almamaktadır.

İki ülke grubu arasındaki gelir ve refah açıkları büyüktür. Fakat şu olgu da aynı derecede önemlidir: İletişim imkânları önceki yıllarda olduğundan daha fazladır. Bu itibarla söz konusu açıkların büyüdüğü bilinmektedir. Radyo, havacılık gibi son buluşları ve Amerikan filmlerini düşünelim. Modern dünyada [en azından liberal kapitalist dünyada] iletişim imkânlarının artmasının bir yansıması olarak yüksek tüketim standartlarına duyulan ilgi [aynı derecede olmasa bile] dünyanın yoksul kesimlerinde de kendini hissettirebilmektedir.

İktisaden geri kalmış ülkeler açısından bu ilgi / cazibe sakıncalıdır. Nitekim yüksek tüketim standartlarına yönelik bu ilgi, sadece gönüllü tasarrufları azaltmakla kalmaz; aynı zamanda hükümetin zorunlu tasarrufları / vergileri arttırmasını ve daha fazla cari harcama yapılması taleplerine karşı direnç göstermesini politik olarak güçleştirir. Bir kısım azgelişmiş ülkelerde reel sermaye birikimi süreci için [tüketim düzeylerinde ani bir artış olmaksızın] harekete geçirilebilecek

tarım kökenli gizli işsizlerden müteşekkil geniş bir kitle bulunmaktadır. Diğer az gelişmiş ülkeler de [gelirin hemen tüketime harcanmasını önleyecek tedbirler almak koşulu ile] tarım tekniklerini, işgücünü ilkel tekniklerden kurtaracak ve sermaye için kullanılabilir hale getirecek biçimde iyileştirmeye yönelebilir. Yurtiçi sermaye kaynaklarının kullanımı, doyumsuzluk ve gösteriş etkisinden kaynaklanan sarsıcılık tarafından ciddi anlamda engellenebilir.

Uluslararası iktisadi ilişkiler temelinde geliştirilmiş olan geleneksel yaklaşım, zımnen şunu ileri sürmektedir: Bir ülkenin verimlilik ve reel gelir düzeyinin yüksek olması diğer ülkelere zarar vermez. Bilakis bu durumdan ötürü söz konusu ülkenin refahı diğer ülkelerin refahını pozitif yönde etkiler. Kuşkusuz bir ülkenin refahının komşu ülkelere sırayet etmesini sağlayan birtakım kanallar bulunmaktadır. Fakat şimdi tartışacağımız özel etki negatiftir. Bu etki, düşük gelirli ülkeleri yüksek düzeyde harcama yapmaya sevk eden ekstra bir baskı olarak tezahür etmektedir. [Bazı ulusların, geleneksel tüketim biçimlerinden ötürü muzdarip olduğu tasarruftan kaçınma olgusundan farklı ve ilave bir olgudur bu... ‘Gösteriş etkisi’, yerel tüketim biçimlerinin yerine ithal edilmiş tüketim biçimleri geçtiğinde tasarruf kapasitesine ek bir sınırlama getirmemektedir.]

Çok yoksul bir toplum, dünyanın diğer bölgelerindeki daha yüksek hayat standartlarından haberdar olmasa bile, tasarruf yapmada zorlanabilir. Düşük gelirli ülkelerin tasarruf hacmini dar tutan kısır döngü, bizatihi kötüdür. Mutlak yoksulluktan farklı olarak nispi yoksulluktan kaynaklanan gerilimler ise durumu daha da kötüleştirmektedir.

V.

Daha zengin ülkeler ile irtibat halinde olan yoksul bir ülke, gelirini ve harcamasını, kendi üretim kapasitesinin mümkün kıldığı seviyenin üzerinde tutmaya gayret eder. Bunun bir sonucu olarak enflasyonist baskılar ve kalıcı bir ödemeler dengesizliği gündeme gelir. Kanaatim

odur ki, mukayeseli üstünlük yaklaşımı, döviz kıtlığına ilişkin verimlilik teorisinin daha basit biçimlerine yönelik etkili bir cevaptır. Burada, sanki arka kapıdan girerek, genel verimlilik düzeyleri arasındaki farklılıklar temelinde inşa edilmiş bir ödemeler dengesizliği teorisine ulaşmış bulunuyoruz. Bununla birlikte mukayeseli maliyetler ilkesi halen muteberdir. Ödemeler dengesizliği, verimlilik düzeyinin ülkenin ihracat maliyetini ve dünya piyasasındaki rekabet gücünü belirliyor olmasının bir yansıması olarak ortaya çıkmaz; en verimli ülkenin diğer ülkelere göre daha düşük fiyatlardan satış yapmasının bir sonucu da değildir. Bu dengesizliğin sebepleri şunlardır: [a] Bir ülkenin verimliliği, o ülkenin reel gelir ve tüketim düzeyini belirliyor olduğu için. [b] Hayat düzeyleri arasındaki derin farklılıklar, yoksul ülkenin tüketim eğilimini yükseltici bir baskı ortaya koyduğu için. Klasik yaklaşıma göre uluslararası ticarete meydana gelen bir dengesizlik, sadece bazı ülkelerin 'kendi imkânlarının ötesinde yaşama' konusunda ısrarcı olmaları halinde süreklilik arz edebilir.

Temel sorun, enflasyonist baskı ve ödemeler dengesizliği gibi sorunlardan ibaret değildir. Nitekim bu iki sorun, tüketim harcamalarından değil, artan sermaye harcamalarından kaynaklanıyor olabilir. Temel sorun, gösteriş etkisinin yatırım harcamalarını değil tüketim harcamalarını artırıyor ya da bu yönde bir baskı oluşturuyor olmasıdır. Bu durum, en azından şunu göstermektedir: Gösteriş etkisi, gelirler ve yatırımlar artmasına rağmen, tuhaf bir biçimde, tasarrufların artmasını güçleştirmektedir. O halde uluslararası gelir eşitsizlikleri, ödemeler dengesi kurmayı zorlaştıran bir unsur olmanın yanı sıra, yoksul ülkelerin sermaye birikimi sürecini kesintiye uğratan bir unsur olarak da değerlendirilmelidir.

VI.

Az gelişmiş ülkelerin, hem ödemeler dengesizliğini gidermek hem de yüksek tüketim mallarına yönelik ilgiyi dengelemek için aldığı tedbir,

ithalatı [bilhassa lüks ya da yarı lüks olarak bilinen malların ithalatını] kısıtlamaktır. Şu kanaat yaygın bir biçimde paylaşılmaktadır: Bir ülke, doğrudan kontrol ya da yüksek vergileme politikası izleyerek tüketim malları ithalatını kısıtlar ise, kaynaklarını yatırım malları ithalatında kullanarak kalkınma sürecinde ihtiyaç duyduğu reel sermaye birikimini oluşturabilir. Keza hükümetler de ticaret politikasını, tüketim malları yerine makine ve teçhizat gibi yatırım mallarını ithal edecek biçimde değiştirdikleri takdirde ülkenin sermaye birikimine katkı yapacaklarına ikna olmuş durumdadır.

Sermaye birikiminin, dışticaret kısıtlanarak ve içeriği değiştirilerek artırılabilceği temelinde geliştirilmiş olan bu basit yaklaşım, somut olguların yanlış değerlendirilmesinin bir örneği gibi görünüyor. Dışticaret sektörü gelir akımına dâhildir. İthal edilmiş yatırım teçhizatının her parçası, [dış finansman yokluğunda yurtiçi tasarruflar tarafından gerçekleştirildiği varsayılan] bir yatırım eylemini temsil etmektedir. Tasarruf yapılmaması durumunda yatırım teçhizatı ithalatının finansmanı, yurtiçi yatırımlar azaltılarak temin edilebilir. Eskiden tüketim malları ithalatı için harcanan paralar, şimdi yurtiçi faktörleri yeni ya da yenileme yatırımlarından uzaklaştırıyor ise, yatırım teçhizatının ithalatı negatif yatırımlar ile telafi edilebilir. Bu paralar harcanmış ise ihtiyaç duyulan tasarruflar oluşur. Fakat bu olabilir değildir; mümkün olan şudur: [Zorunlu tasarruf aracı olan] enflasyonun etkinliğini yitirdiği nokta henüz geçilmediği müddetçe, yatırım malları ithalatının artmasından kaynaklanan net yatırım, enflasyon kaynaklı zorunlu tasarruflar tarafından finanse edilebilecektir. Bu koşullar altında [kesin olmamakla birlikte] ‘lüks mallara yönelik ithalat kısıtlamaları’nın az gelişmiş ülkelerin sermaye birikimine belli katkılar yapması mümkün olacaktır.

Yatırımların niceliğinin yanı sıra niteliği de ehemmiyet arz etmektedir. Eşzamanlı olarak ithalat kısıtlamaları ile uyumlu yurtiçi kısıtlamalar getirilmez ise, artık ithal edilemeyecek olan malları [ya da bu malları ikame eden malları] üreten endüstrilere yönelik özel bir yatı-

rım teşviki teşekkül edecektir. Yurtiçi pazarın bu tür yatırımların yapılmasına güvence verecek ölçüde doyurucu olduğuna ilişkin bir kanaat olduğu takdirde, bu teşvik etkili olabilir. İthalat kısıtlamaları lüks ve yarı lüks mallara uygulandığı için, kıt olan ve zor koşullarda üretilebilen sermaye bu tür gereksiz mallara yönelecektir.

Son analiz gösteriyor ki, az gelişmiş ülkelerin lüks mallara getirdiği ithalat kısıtlamaları, sıkıntı verici gösteriş etkisini telafi etmeyi [ve yerel tüketim kalıpları ile gelişmiş ülkelerin tüketim kalıpları arasına mesafe koyarak daha fazla tasarruf, daha fazla sermaye birikimi yapmayı] amaçlayan umutsuz bir çabanın ifadesidir. Takdire şayan olmakla birlikte, bu çaba soruna yüzeysel olarak temas etmektedir; yani tüketim eğilimini sadece ithal edilen mallar için ele almaktadır. Hâlbuki gösteriş etkisi, sadece ithal malların tüketim fonksiyonunu değil genel tüketim fonksiyonunu da yukarı kaydırma eğilimindedir. Lüks mallar ithalatının kısıtlanması, ülkelerin tüketim düzeyleri arasındaki tutarsızlıkların dolaylı etkisini ortadan kaldırmayacaktır. Yapılması gereken şey, [hayat standardı farklılıklarından ötürü yoksul ülkelere uygulanması politik olarak güç olmakla birlikte] zorunlu tasarrufları artırmaktır.

Gelişmiş ülkelerin tüketim kalıplarını dışlamanın [lüks mallar ithalatına kısıtlama getirmeye göre] daha radikal biçimleri, iki önemli ülkenin kalkınmasına katkı yapmıştır. Bu bağlamda daha fazla bilinen, Japonya örneğidir. Sanayileşmenin başlangıç aşamasında Japonya, tüketim kalıpları istisna, Batı'nın her şeyini taklit etmiştir. Bu ülke yıllarca, kendini tecrit etmiş olarak, faaliyetlerini sürdürmüştür. Kaldı ki tüketim kalıpları bağlamında tecrit politikası izlemek nispeten kolaydır. Japonya'nın başarılı sermaye birikimi, hiç kuşkusuz, bu politikanın bir sonucudur.

Tecrit politikasının bir diğer örneği Sovyet Rusya'nın koyduğu demir perdedir [bu perde sadece bugün yaşanmakta olan gerilimin bir sonucu değildir; İkinci Dünya Savaşı'ndan önce konmuştur]. Perdenin varlığının başka sebepleri olabilir. Fakat ben bu perdeyi iktisadi

fonksiyonuna önem atfederek izah etme [yani demir perdenin ‘materiaalist yorumu’nu yapma] eğilimindeyim. Nitekim bu örnek şunu ortaya koymaktadır: Ülkeler arasındaki hayat standardı farklılıkları büyük ise, tecrit politikasının [diğer ülkeler ile temasın ve iletişimin kesilmesinin] sermaye birikimi sorununun çözülmesine katkı yapması mümkündür. Dış dünya ile temas ve iletişim kesilmiş ise, [ne kadar büyük olursa olsun] hayat standardı farklılıklarının ülkeye yansımaya çok az olacaktır, ya da hiç olmayacaktır. Bir başka ifade ile ‘gösteriş etkisi’, büyük ölçüde gücünü yitirecektir.

Bu tarz bir tecrit politikasının mümkün, belki de gerekli bir çözüm olduğunu düşünmek endişe vericidir. Ve doğal olarak bizi alternatif çözümler aramaya sevk etmektedir.

VII.

Alternatif olarak tek-tarafli gelir aktarımları, daha açık bir ifade ile zengin ülkelerden yoksul ülkelere hibeler olabilir mi? ABD’nin dış yardım programları, geleneksel uygulamalardan kesin olarak farklıdır. Nitekim söz konusu yardım programları, [ülke içinde gelirden alınan vergilerin ya da artan oranlı gelir vergilerinin otomatik bir sonucu olarak ortaya çıkan gelir aktarımları ile mukayese edilebilecek olan] uluslararası gelir aktarımı sisteminin başlangıcı olarak görülebilir. Ne uluslararası hibe / yardım sistemi, ne de artan oranlı vergileme politikası piyasa mekanizmasının bir uzantısıdır. İkisi de, politik değer yargıları üzerine inşa edilmiştir. Ve ikisi de refah düzeyi büyük ölçüde birbirinden farklı insanların, bir arada ve yakın ilişki içinde yaşama iradelerinin ürettiği baskılardan kaynaklanmaktadır.

Şöyle bir model kuralım. [a] Uluslararası gelir farklılıkları, ödemeler dengesi açıkları oluşturmaktadır. [b] Tek-tarafli gelir aktarımları bu açıkları kapatmaktadır. Bu model, yoksul ülkelerin sermaye birikimi sorununa yeterli ve tatmin edici bir çözüm getirebilir mi? Elbette hayır. Bir şekilde müdahale edilmez ise, zengin ülkelerden aktarılan ge-

lır, yoksul ülkelerin [düşük reel gelir düzeyinden kaynaklanan] yüksek tkretim eğilimini besleyecek biçimde kullanılacaktır. Yoksul ülkelerin daha yüksek bir hayat standardına ulaşmasını mümkün kılacak kalıcı bir zemin yaratılmış olmayacaktır. Belli lde dış yardımın yurtiçi tasarrufu ikame ederek tkretimi artırması ve sonuç itibariyle sermaye birikim oranına yapılmış net bir katkının söz konusu olmaması, genellikle mümkündür. Bu kurgu, gelen dış yardım verimli projelere yatırılmış olsa bile gerçekleşebilir. Kuşkusuz, derdimiz böyle bir durumun kötü olduğunu belirtmek değil; iktisadi kalkınmanın temellerine katkı yapma anlamında başarısız olduğunu vurgulamak istiyoruz. Gelişmiş ülkelerin yüksek hayat standartlarının yarattığı cazibe, görülüyor ki, hem yurtiçi tasarruf potansiyelinin harekete geçirilmesine hem de dış kaynakların [iktisadi kalkınma amacına dönük olarak] etkin kullanılmasına engel olmaktadır. O halde azgelişmiş bir ülkenin tkretim eğilimini dizginlemek, her zaman olduğundan daha fazla gereklidir.

Bu değerlendirmeler, uluslararası otonom yatırımlar ve [zımmen] ticaret hadlerindeki düzelmeler için de geçerlidir. Bir ülkenin ticaret hadlerinde meydana gelen bir düzelme, o ülkenin iktisadi kalkınmayı sürdürmek için kullanabileceği yeni dış kaynaklar sağlayacaktır. Nitekim ticaret hadlerinin düzelmeleri, dışticaret kaynaklı bir cari gelir artışına imkn vermektedir. Buna koşut olarak yurtiçi tasarruflarda bir artış meydana gelmediği takdirde, söz konusu gelir artışı yatırım oranında net bir artışa sebebiyet vermeyebilir. Burada da asıl mesele ulusal gelirden daha fazla tasarruf yapmaktır; dışticaretten daha fazla yatırım malı elde etmek değil...

Bu çalışmanın ortaya koyduğu sonuç şudur: Beklentileri en st düzeyde karşılayacak lde sağlanmış olsa bile, dış kaynaklar yeterli değildir. Dış kaynaklar, azgelişmiş ülkelerin sermaye birikimi sorununu otomatik olarak ozmemektedir. Bilhassa kamu maliyesi alanında yoğun bir çaba ortaya konmaksızın, söz konusu sorunu ozmek mümkün olmayacaktır.

1. “Increasing Returns and Economic Progress”, **Economic Journal**, December 1928.

2. Bkz. Paul N. **Rosenstein-Rodan**, “Problems of Industrialization of Eastern and South-Eastern Europe”, **Economic Journal**, June-September, 1943, p.205

3. J. S. **Mill**, **Essays in Some Unsettled Questions of Political Economy** (London School of Economics reprinted, 1948) p.73

4. Bkz. H. J. **Dernburg**, “Prospects for Long-Term Foreign Investment”, **Harvard Business Review**, July 1950, p.42.

5. H. Feis, **Europe, the World’s Banker, 1870-1914** (Yale University Press, 1930), p.27.

6. D. H. **Robertson**, “Future of International Trade”, **Economic Journal**, March 1938, p.5.

7. National and Per Capita Incomes in 70 Countries, 1949 (Statistical Office of the United Nations, 1950).